

УДК 343.985

О.В. ПЧЕЛІНА, канд. юрид. наук, доц.,
Харківський національний університет внутрішніх справ

ЩОДО ВИКОРИСТАННЯ ПІДПРИЄМСТВ У ТЕХНОЛОГІЯХ ЕКОНОМІЧНОЇ ЗЛОЧИННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Ключові слова: підприємство, економічний злочин, предмет доказування, тактичні завдання розслідування

Економічна злочинність характеризується існуванням злочинних технологій збагачення, а саме – комплексу взаємопов'язаних злочинів, що вчиняються організованими злочинними групами з метою отримання матеріальної вигоди і з використанням легальних форм господарської діяльності чи повноважень по контролю за цією діяльністю [1, с.27–33]. Тобто, для механізму економічних злочинів характерним є використання підприємств (їх атрибутів та статусу). Це дозволяє злочинцю полегшити досягнення свого злочинного задуму шляхом використання репутації підприємства, його майна, банківських рахунків, печаток тощо та шляхом використання можливості укласти від його імені господарсько-фінансові операції. Ці особливості безпосередньо впливають на вибір способів вчинення економічних злочинів та доповнюють перелік обставин, що підлягають доказуванню у кримінальних справах про економічні злочини. Останній же впливає на формулювання тактичних завдань розслідування економічних злочинів. Саме цим і обумовлюється актуальність даної статті.

Поняття економічних злочинних технологій, характеристика такої їх ознаки як використання підприємств і її зв'язок з елементами предмета доказування у кримінальних справах, вплив останніх на формулювання тактичних завдань розслідування були пред-

метом уваги у працях А.Ф. Волобуєва, М.С. Казаренко, Г.А. Матусовського, В.А. Образцова, І.М. Осики та інших авторів. Але незважаючи на низку сформульованих принципово важливих положень у працях названих вчених, залишається ряд дискусійних питань, на вирішення яких спрямована стаття.

Підприємництво – це самостійна, ініціативна, систематична, на власний ризик господарська діяльність, що здійснюється суб'єктами господарювання (підприємцями) з метою досягнення економічних і соціальних результатів та одержання прибутку (ст.40 ГК України) [2]. Підприємництво – це сектор комерційної господарської діяльності, адже основною метою такої діяльності є отримання прибутку. При цьому вказана діяльність за своїм характером є ризикованою. Зазначені ознаки підприємницької діяльності (ризикованість та націленість на отримання прибутку) створюють атмосферу конкуренції між її учасниками, яка сприяє пошуку шляхів розвитку та підвищення ефективності (зростання прибутку) такої діяльності. Проте така атмосфера потенційно є криміногенною, оскільки ризикованість та прагнення збагатитися (отримати прибуток) нерідко досягаються будь-якими силами та засобами, які часто за своїм характером є незаконні. Тому основні властивості підприємницької діяльності часто сприяють її криміналізації.

Підприємство є юридичною особою, має відокремлене майно, самостійний баланс, рахунки в установах банків, печатку із своїм найменуванням та ідентифікаційним кодом (ст.62 ГК України) [2]. Володіння підприємством у досягненні злочинної мети надає злочинцю ряд переваг та можливостей, серед яких опитані нами респонденти виділили наступні¹: наявність офіційного статусу суб'єк-

¹ Відомості отримані в ході проведення опитування 175 практичних працівників ОВС, які мають досвід розкриття та розслідування економічних злочинів, у АР Крим, Закарпатській та Сумській областях.

та господарської діяльності (9,3 %); доступ до механізму розрахункових операцій через використання банківських рахунків (53,3 %); можливість використовувати цивільно-правові угоди для маскуванню шахрайських операцій (36 %); можливість власнику (засновнику) підприємства уникати особистої відповідальності (26,7 %); можливість приховувати викрадене майно, вносячи його в фонди різноманітних підприємств (66,7 %). Наявність таких переваг та можливостей впливають на вибір способів підготовки, вчинення та приховування економічного злочину.

З метою встановлення всіх обставин вчинення економічного злочину з використанням підприємства слід з'ясувати ті обставини, що характеризують підприємство як суб'єкт господарської діяльності. Тому обов'язковому встановленню в першу чергу підлягає факт реєстрації підприємства та її законність, для перевірки яких необхідно ознайомитися з документами, які визначають правове становище суб'єкта підприємництва, його вид, організаційно-правову форму, економічну структуру та його баланс (установчими, реєстраційними та дозвільними). З цією метою слідчому потрібно вилучити або провести виїмку наступних документів: реєстраційної картки, реєстраційної справи, в якій міститься один екземпляр оригіналів установчих документів, свідоцтва про державну реєстрацію, ліцензії (патенти) на право зайняття певним видом господарської діяльності, договори підприємства з іншими суб'єктами господарювання тощо. Потрібно отримати виписку чи довідку із Єдиного державного реєстру України.

Використання атрибутів і статусу підприємства у механізмі вчинення економічного злочину безпосередньо впливає на способи його вчинення. Зокрема, державна реєстрація суб'єкта підприємницької діяльності часто використовується для прикриття незаконної діяльності. Багато підприємств створюється

для проведення незаконних операцій з метою отримання різноманітних кредитів та приховування валютних коштів за кордоном; створюються не для здійснення статутної діяльності, а для разових, як правило, зовнішньоекономічних операцій на користь іноземного партнера, після проведення яких вони ліквідуються [3, с.272–273; 4, с.30]. Також до основних засобів накопичення кримінального капіталу в Україні відносяться розкрадання з використанням банківських установ, заволодіння чужими коштами з використанням підприємств-посередників тощо.

Розповсюдженим способом ухилення від повернення розтрачених, а інколи й прихованих коштів як державі, так і добросовісним підприємцям є використання інституту банкрутства – його приховання або навпаки його інсценування [3, с.280]. У таких випадках потрібно ознайомитися із законодавством, що регулює процедуру банкрутства та встановити наступні обставини: підприємство-боржник насправді є неспроможним відновити свою платоспроможність; розмір безспірних вимог кредитора (-ів) до боржника сукупно складають не менше трьохсот мінімальних розмірів заробітної плати; боржником не були задоволені вимоги кредиторів протягом трьох місяців після встановленого для їх погашення строку; стосовно боржника прийнято рішення суду про визнання його банкрутом і відкриття ліквідаційної процедури; технологічний цикл підприємства-банкрута з виготовлення продукції у разі можливості її продажу закінчено чи продовжено після відкриття ліквідаційної процедури; ліквідаційна процедура проводиться згідно норм законодавства чи з їх порушенням; чи всі майнові активи банкрута, на які може бути звернено стягнення на вимоги кредиторів, включено до складу ліквідаційної маси; майно банкрута реалізується ліквідаторами без чи з порушенням законодавства; яке майно належить юридичній особі на праві власності або повного господарського відан-

ня; які активи належать особам, які відповідають за зобов'язаннями банкрута; чи виявлено всіх можливих кредиторів і санаторіїв; чи можливе проведення санації та чи проводилась остання; повністю чи частково задоволено вимоги кредиторів за рахунок ліквідації майнових активів банкрута [2; 5–8].

Відносини підприємства з іншими підприємствами, організаціями, громадянами в усіх сферах господарської діяльності здійснюються на основі договорів (ст.67 ГК України) [2]. Відповідно особливістю економічних злочинів є те, що злочинні операції вчиняються фактично під оболонкою різноманітних цивільно-правових угод і здійснення зовні законних господарсько-фінансових операцій. Дана властивість затрудняє діяльність правоохоронних органів у напрямку виявлення та розслідування зазначених злочинів. Ускладнюється становище ще й наявністю прогалин і суперечностей у законодавстві, що регулює порядок ведення господарської діяльності. Зокрема, з переходом до ринкових відносин швидкими темпами розвивається підприємницька діяльність. Проте, не завжди нові економічні відносини законодавчо оформляються. Тому їх нечітка регламентація породжує можливості вчинення нових економічних злочинів та породжує певні проблеми в їх розслідуванні.

Серед елементів предмета доказування у кримінальних справах про економічні злочини, що обумовлені використанням підприємства, поряд із встановленням наявності офіційного статусу підприємства виділяють необхідність встановлення належного підприємству майна. Це пояснюється тим, що при вчиненні економічних злочинів заподіюється матеріальна і моральна шкода (моральна шкода матиме матеріальний еквівалент). Оскільки економічні злочини вчиняються з використанням суб'єкта господарської діяльності, то виникає проблема відшкодування заподіяної злочином шкоди. Зокрема, потребує вирішення питання за рахунок якого

майна повинно бути відшкодування – фізичної чи юридичної особи. Адже викрадене майно може надійти як на баланс підприємства, так і може бути привласнене службовою особою даного підприємства. На наш погляд, завдані збитки повинні відшкодовуватися за рахунок майна юридичної особи тільки в тому випадку, якщо буде доказано, що викрадене майно надійшло на його баланс.

Використання підприємства під час вчинення економічного злочину надає можливість власнику (засновнику) підприємства уникнути особистої відповідальності шляхом перекладання її на найманих керівників підприємства, інших службових осіб. Адже управління підприємством здійснюється відповідно до його установчих документів на основі поєднання прав власника щодо господарського використання свого майна і участі в управлінні трудового колективу. Для керівництва господарською діяльністю підприємства власник (власники) або уповноважений ним орган призначає (обирає) керівника підприємства (ст.65 ГК України) [2]. Нерідко власник (засновник) на посаду найманого керівника призначає особу із психічними відхиленнями або з відсутніми знаннями та досвідом праці в даній сфері діяльності, що дозволяє власнику (засновнику) легко маніпулювати діями найманого керівника. Тому обов'язковому встановленню підлягають наступні обставини: найменування суб'єкта господарювання, мета і предмет господарської діяльності, склад і компетенція його органів управління, порядок прийняття ними рішень, порядок вибуття та входження нових засновників, їх участь в управлінській діяльності, порядок формування майна, розподілу прибутків та збитків, умови реорганізації та ліквідації суб'єкта господарської діяльності.

Встановлення обставин, що вказують на вчинення економічного злочину з використанням статусу та атрибутів суб'єкта господарської діяльності, є важливим елементом предмета доказування, оскільки характери-

зує особу обвинуваченого як спеціального суб'єкта злочину та вказує на специфічність способів вчинення економічних злочинів як умов, що сприяють їх вчиненню. Проте, поряд із вищезазначеними обставинами обов'язковому встановленню підлягають обставини, що характеризують особу обвинуваченого як суб'єкта злочину та вказують на її особистісні відносини з іншими особами. Виявлення та аналіз особистісної інформації особи, яка притягується до кримінальної відповідальності, сприяють успішному виконанню задачі кримінального судочинства, визначенню ступеня суспільної небезпеки та міри відповідальності особи, яка вчинила неправомірні діяння [9, с.94–95].

Серед елементів предмета доказування у справах про економічні злочини, що обумовлені використанням злочинцями підприємств, поряд із вищезазначеними вважаємо за доцільне виділити обставини, що характеризують відносини між особою обвинуваченого та особою потерпілого, вину обвинуваченого у вчиненні економічного злочину, мотиви та мету злочину. Зокрема, вчинення економічних злочинів від імені суб'єкта підприємницької діяльності обумовлює договірний характер відносин між особою, яка вчиняє ці злочини, та іншими учасниками господарювання, в тому числі й потерпілим (-ми). Тому доказуванню підлягають наступні обставини: які договірні зобов'язання та перед ким існували; чи не порушувались умови існуючих зобов'язань; які існували гарантії виконання укладених договірних зобов'язань; в якій мірі виконано умови договору (-ів) тощо. Для того, щоб з'ясувати які існували відносини між обвинуваченим та потерпілим, передусім, необхідно встановити обставини, що характеризують особу потерпілого. З цією метою потрібно встановити хто є потерпілим – фізична чи юридична особа, яким видом підприємницької діяльності займається, які договірні відносини та з ким існують, який порядок діяльності

передбачено установчими документами, які угоди було укладено із особою, яка вчинила економічний злочин, та на яких умовах тощо.

Використання злочинцями підприємств під час вчинення економічних злочинів обумовлює деякі особливості в доказуванні суб'єктивної сторони економічних злочинів. Економічні злочини у більшості випадків вчиняються з умисною формою вини. Для уточнення форми вини особи, яка вчинила економічний злочин, необхідно встановити мотиви та мету злочину. Така задача ускладнюється тим, що вказані процеси за своїм характером є психічними. Зокрема, існує думка про недоцільність їх включення до предмета доказування, оскільки їх практично неможливо довести через нематеріальну природу [10, с.51–52]. Уявляється, що таке твердження є необґрунтованим, адже мотив та мета виражаються у фізичній діяльності суб'єкта злочину, а саме в його безпосередніх діях. Встановивши як саме було вчинено злочин, яким способом, з підготовкою чи без, приховувались наслідки злочину та знаряддя, чи ні тощо можна визначити вину та її форму, мотив та мету для конкретного злочину. Для встановлення вини особи, яка вчинила економічний злочин, мотивів та мети злочину, необхідно з'ясувати наступні обставини: яку посаду обіймала вказана особа; який її статус (службова чи матеріально відповідальна особа); які її функціональні повноваження згідно посадових інструкцій, договорів про матеріальну відповідальність та установчих документів; яке матеріальне становище особи; яка освіта особи; якими навичками володіє особа; які існують у неї джерела доходів; чи є особисті рахунки в установах банків; які дії чи бездіяльність вчиняла особа (яким способом); як часто особа вчиняла злочинні діяння; чи приймалися заходи для підготовки чи приховування економічного злочину тощо.

Підсумовуючи вищевикладене, можна зробити висновок про те, що визначення та

формулювання елементів предмета доказування у справах про економічні злочини, що обумовлені використанням злочинцями підприємств, здійснюється в залежності від особливостей механізму вчинення економічних злочинів. Серед таких особливостей слід виділити високу кваліфікованість злочинців та використання легальних форм господарської діяльності для досягнення злочинної мети (підприємств). У зв'язку з цим обов'язковому встановленню підлягають всі обставини, які характеризують підприємство та його діяльність, вказують на його місце в механізмі вчинення економічного злочину. Названі положення формулюються у наступних тактичних завданнях розслідування: 1) із використанням якого підприємства вчинено комплекс економічних злочинів; 2) чи засновано дане підприємство законно (чи здійснено державну реєстрацію даного підприємства); 3) яка організаційно-правова форма підприємства; 4) кому належить підприємство (хто є власником); 5) хто керує підприємством (власник чи найманий керівник); 6) які повноваження у власника (засновника), керівника, інших службових особах згідно установчих документів; 7) який вид діяльності підприємства; 8) чи відповідає вид діяльності підприємства, передбачений установчими та дозвільними документами, фактично здійснюваній; 9) які та з ким існують договірні зобов'язання підприємства; 10) в якому обсязі виконуються договірні зобов'язання; 11) яке майно належить підприємству; 12) які банківські рахунки відкриті підприємством та які операції здійснювалися з ними; 13) яку роль виконувало підприємство під час вчинення економічного злочину; 14) як саме вплинуло використання підприємства під час вчинення економічного злочину на вибір способу його вчинення (підготовки, приховування); 15) чи надійшло викрадене майно на баланс підприємства; 16) чи є особи, які несуть відповідальність за зобов'язаннями підприємства своїм власним

майном; 17) які функціональні повноваження особи, яка вчинила економічний злочин; 18) потерпілою від економічного злочину є фізична чи юридична особа; 19) яким видом господарської діяльності займалася потерпіла особа; 20) які відносини існували між потерпілим та особою, яка вчинила економічний злочин?

ЛІТЕРАТУРА

1. Протидія економічній злочинності / [П. І. Орлов, А. Ф. Волобуєв, І. М. Осика та ін.]. – Харків : Нац. ун-т внутр. справ, 2004. – 568 с.
2. Господарський кодекс України // ВВР України. – 2003. – № 18, № 19–20, № 21–22. – Ст. 144.
3. Матусовский Г. А. Экономические преступления : криминалистический анализ / Матусовский Г. А. – Х. : Консум, 1999. – 480 с.
4. Волобуєв А. Ф. Підприємництво як об'єкт кримінологічного та криміналістичного аналізу / А. Ф. Волобуєв // Вісник Ун-ту внутр. справ. – 1998. – № 3–4. – С. 24–33.
5. Цивільний кодекс України // ВВР України. – 2003. – № 40–44. – Ст. 356.
6. Господарський процесуальний кодекс України // ВВР України. – 1992. – № 6. – Ст. 56.
7. Закон України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» : від 14.05.1992 р., № 2343-ХІІ // ВВР України. – 1992. – № 31. – Ст. 440.
8. Щодо виявлення ознак неплатоспроможності підприємства та ознак дій з приховування банкрутства, фіктивного банкрутства чи доведення до банкрутства : методичні рекомендації Міністерства економіки України від 19.01.2006 р., наказ № 14 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1022.3220.0>.
9. Цветков П. П. Исследование личности обвиняемого / Цветков П. П. – Ленинград : Изд-во Ленинградск. ун-та, 1973. – 152 с.
10. Осика І. Доказування мотиву та цілі як

ознак суб'єктивної сторони злочину / І. Осика, С. Сафронов // Право України. – 1997. – № 3. – С. 51–52.

Пчеліна О. В. Щодо використання підприємств у технологіях економічної злочинної діяльності / О. В. Пчеліна // Форум права. – 2011. – № 1. – С. 842–847 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2011-1/11povezd.pdf>

Розкрито зміст поняття підприємства та його основних атрибутів із зазначенням їх впливу на визначення переліку обставин, що підлягають доказуванню в кримінальній справі. З урахуванням особливостей предмета доказування у кримінальних справах про економічні злочини, обумовлених механізмом вчинення злочинів зазначеної категорії, сформульовано тактичні завдання розслідування економічних злочинів.

Пчеліна О.В. Об использовании предприятий в технологиях экономической преступной деятельности

Раскрыто содержание понятия предприятия и его основных атрибутов с указанием их влияния на определение перечня обстоятельств, подлежащих доказыванию в уголовном деле. В соответствии с указанными особенностями предмета доказывания в уголовных делах об экономических преступлениях, обусловленными механизмом совершения преступлений указанной категории, сформулированы тактические задачи расследования экономических преступлений.

Pchelina O.V. About Using the Enterprises in Economic Criminal Activity Technology

The determination of enterprise and its main attributes are explained. There is indicated the connection between enterprise's attributes and the subject of proof in criminal cases. The article includes the formulation of tactical tasks of economic crimes investigation in relation to the special features of the subject of proof in criminal cases of economic crimes that are conditioned by the machinery of such crimes.

Форум права Ф